

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**01135, м. Київ, проспект Перемоги, 10, тел. (044) 216-24-42, факс (044) 236-10-49,
ministry@mon.gov.ua**

від 06.02.08 № 1/9-61

від _____ на № _____

Міністерство освіти і науки Автономної
Республіки Крим, управління освіти і
науки обласних, Київської та
Севастопольської міських державних
адміністрацій
Інститути післядипломної педагогічної
освіти
Загальноосвітні навчальні заклади

Міністерство освіти і науки України надсилає для практичного використання
методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення
навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Додаток на 8 стор.

Заступник міністра

П.Б. Полянський

Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів

Навчальні екскурсії та навчальна практика є обов'язковими та необхідними складовими навчально-виховного процесу. Вони передбачають створення умов для наближення змісту навчальних предметів до реального життя, спостереження та дослідження учнями явищ природи і процесів життєдіяльності суспільства, розширення світогляду школярів, формування в них життєво необхідних компетенцій, посилення практичної та професійно-орієнтаційної спрямованості навчально-виховного процесу.

Статтею 16 Закону України "Про загальну середню освіту" врегульовано тривалість навчального року в загальноосвітніх навчальних закладах: I ступеня - не менш як 175 робочих днів, II-III ступенів - 190 робочих днів.

Структура навчального року включає орієнтовно 35 тижнів академічних занять та час на проведення навчальних екскурсій і навчальної практики, державної підсумкової атестації. Навчальні екскурсії проводяться для учнів 1-4 класів протягом 4 днів тривалістю не більше 3 академічних годин на день; навчальна практика та екскурсії для учнів 5-8-х і 10-х класів проводяться протягом 10 днів: у 5-6-х класах - по 3 академічні години на день, у 7-8 класах - по 4 академічні години, у 10-х класах - по 5 академічних годин на день. Необхідною умовою організації навчальних екскурсій і навчальної практики є дотримання санітарно-гігієнічних вимог та техніки безпеки.

Зміст та форми організації навчальних екскурсій і навчальної практики, а також час їх проведення, визначаються адміністрацією навчального закладу. Керівникам загальноосвітніх навчальних закладів дозволяється вносити корективи до термінів організації навчальних екскурсій і практики з урахуванням місцевих умов, специфіки навчального процесу та профілю навчальних закладів, потреб виробництва та інших чинників (зокрема, надолуження виконання навчальних програм у зв'язку з вимушеним призупиненням навчальних занять тощо). При цьому залишається незмінною загальна тривалість навчального року.

Навчальні екскурсії організуються з метою формування в учнів уміння спостерігати за навколишнім світом, сприяння розвитку наукового мислення, інтересу до вивченого матеріалу, ознайомлення з культурно-суспільним надбанням нашого народу та людства, національними традиціями. При виборі об'єктів для проведення екскурсій слід враховувати Перелік комплексних навчально-тематичних екскурсій з учнівською та студентською молоддю "Моя країна – Україна", визначених красназничих, географічних, етнографічних та історичних об'єктів і туристсько-красназничих екскурсійних маршрутів, що затверджено наказом Міністерства освіти і науки від 06.04.2006 № 286.

Екскурсії з учнями загальноосвітніх навчальних закладів можуть мати різну дидактичну мету та об'єкти. Екскурсії можуть бути випереджувальними і проводитися напередодні вивчення нової теми; тематичними - для поліпшення розуміння учнями певної теми або розділу; комплексними, що охоплюють широке коло питань основ наук і проводяться наприкінці вивчення розділу або навчального року з метою узагальнення знань та вмінь.

До початку проведення кожної екскурсії вчителю слід добре вивчити об'єкт, ознайомитися зі спеціальною літературою за темою екскурсії, правильно спланувати її проведення. У плані проведення екскурсії слід передбачити мету та дидактичні завдання, послідовність огляду екскурсійного об'єкту, завдання для учнів (спільні, групові або індивідуальні), використання екскурсійного матеріалу для подальшої роботи тощо. Проведення екскурсій може здійснюватися як професійним екскурсоводом, так і безпосередньо вчителем.

Напередодні екскурсії вчитель має ознайомити школярів із планом її проведення, поставити ряд запитань, відповіді на які учні повинні дізнатися під час огляду. З метою підвищення зацікавленості школярів екскурсією, сприяння розвитку в них ініціативи та самостійності можна запропонувати індивідуальні та групові завдання щодо вивчення окремих

об'єктів, складання задач, збирання колекційного матеріалу, підготовки звітних матеріалів. Обов'язковою умовою проведення екскурсії є цільовий інструктаж учнів з техніки безпеки, правил поведінки під час переходу чи проїзду до місця екскурсії та її проведення відповідно до Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 01.08.2001 № 563 і зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 20 листопада 2001 р. за № 969/6160.

Під час огляду екскурсійних об'єктів учні повинні спостерігати, робити замальовки, записувати необхідні відомості тощо.

Підбиття підсумків екскурсій може здійснюватися залежно від віку школярів у різних формах:

бесіди, під час якої вчитель з'ясовує враження учнів від об'єкта, обговорює найважливіші етапи екскурсії,

конференції – під час якої учні звітують щодо виконання запропонованих раніше завдань (проектів),

диспуту, під час якого учні висловлюють власну позицію щодо побаченого та почутого; виставки колекцій, стіннівок, малюнків, альбомів тощо.

Якщо екскурсію передбачено змістом навчальної програми, то вона обліковується на відповідних сторінках навчальних предметів класного журналу та може оцінюватися вчителем.

Усі інші навчальні екскурсії, їх зміст і дата проведення обліковуються в класних журналах на спеціально відведених сторінках. Якщо тривалість навчальної екскурсії визначено більше однієї академічної години, то під час обліку в журналі поруч з тематикою екскурсії вказується в дужках відповідна кількість годин. Оцінювання навчальних досягнень учнів за результатами таких екскурсій здійснюється на розсуд учителя.

Проведення **навчальної практики** в основній та старшій школі спрямоване на розвиток пізнавальної діяльності учнів, залучення їх до пошукової роботи, поглиблення та систематизацію знань, умінь і навичок школярів, усвідомлення практичної складової навчальних курсів, формування міжпредметних зв'язків тощо.

Методика проведення навчальної практики включає такі етапи:

1. Підготовчий, під час якого учні знайомляться з метою та формами проведення навчальної практики, отримують завдання та вимоги щодо представлення результатів проведеної роботи, інструктуються з правил техніки безпеки;

2. Змістовно-організаційний, під час якого відбувається навчальна діяльність, що передбачена планом проходження практики;

3. Підсумковий, під час якого проводиться звітування учнів щодо проведеної роботи, перевірка набутих знань і вмінь, підбиття підсумків навчальної практики.

Залежно від місцевих умов та специфіки навчального процесу навчальна практика частково або повністю може проводитися під час навчальних занять.

У загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості, що мають навчально-дослідні ділянки та підсобні господарства, за виробничої потреби дозволяється за погодженням з відповідним органом управління освітою перенесення навчальної практики.

Робота на навчально-дослідних ділянках учнів загальноосвітніх навчальних закладів організовується відповідно до Положення про навчально-дослідну земельну ділянку загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів і Положення про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 01.11.1995 №307 та зареєстрованих у Міністерстві юстиції України від 29.05.1996 № 256/1281.

Наказом директора загальноосвітнього навчального закладу затверджуються графік проведення навчальної практики, особливості її оцінювання та відповідальні особи. З урахуванням змісту навчальних програм, профільності навчального закладу та характеру практики для здійснення навчальної діяльності залучаються педагогічні працівники в межах їхньої річної тарифікації.

У загальноосвітніх навчальних закладах з професійним навчанням та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах навчально-виробнича практика проводиться згідно з

програмами профільних дисциплін. У вечірніх (змінних) школах навчальна практика запроваджується лише для учнівської молоді, яка не працює.

Особливого значення навчальна практика набуває в умовах профільного навчання. Організація діяльності школярів під час проведення навчальної практики повинна бути орієнтована на допрофільну підготовку, реалізацію індивідуального підходу до учнів, поглиблення теоретичної та практичної складових профільних навчальних дисциплін.

Форми організації навчальної практики можуть бути різними залежно від її змісту, постійного чи тимчасового характеру роботи, матеріально-технічного оснащення, віку, підготовки учнів, кліматичних та інших особливостей. До них можна віднести такі види занять: курси за вибором, практикуми, комплексні заняття міжпредметного характеру, конкурси та змагання, заняття за інтерактивними методиками, презентації науково-дослідних проєктів, наукові конференції, екскурсії, експедиції, військово-польові збори юнаків тощо.

Години, відведені на навчальну практику, можна використовувати для реалізації практичної частини навчальних програм предметів навчального плану, зокрема проведення комплексних практикумів з біології, фізики, хімії, інформатики, практичних занять на місцевості з геометрії та географії, конструювання приладів та обладнання навчальних кабінетів, спортивних майданчиків, занять у виробничих майстернях, на навчально-дослідних ділянках тощо. На заняттях учні залучаються до роботи з різноманітними об'єктами: лабораторним та демонстраційним обладнанням, природними об'єктами, різноманітною навчальною та довідковою літературою, наочністю (таблиці, карти, атласи, колекції тощо), комп'ютерами, пошуковими системами (каталоги, мережа Інтернет) тощо. Це дає можливість школярам використовувати набуті знання й уміння для пошуку вирішення проблем у змінній ситуації, бачити нові можливості застосування об'єктів, підвищити вмотивованість навчання, розвинути навички самостійної роботи. Такі види навчальної діяльності оцінюються обов'язково. Можливим є окреме оцінювання навчальної практики з різних предметів.

Залежно від видів навчальної діяльності під час проведення навчальної практики форми звітних матеріалів можуть подаватися у вигляді: звітів про проведenu роботу, результатів практичних робіт, презентацій наукових проєктів, щоденників спостережень, виготовлених виробів або обладнання, наочностей (гербаріїв, колекцій, добірки матеріалів, рефератів, стіннівок та ін.), розроблених схем та макетів, комп'ютерних програм тощо.

Зміст і дата проведення занять навчальної практики обліковується в класних журналах на окремих, спеціально відведених сторінках.

Оцінка за навчальну практику виставляється в класному журналі та окремим рядком у таблиці успішності.

Нижче наводиться орієнтовний перелік тематики навчальних екскурсій, практичних занять та можливих видів навчальної практики учнів, який може бути змінений або доповнений загальноосвітніми навчальними закладами.

Орієнтовна тематика екскурсій, практичних занять та навчальної практики

1 клас
Екскурсія до бібліотеки (шкільної, міської чи сільської). Екскурсії: "Спостереження за явищами природи. Правила поведінки в природі"; «Ознайомлення з народними обрядами». Екскурсія до фізкультурно-оздоровчого комплексу та практичне заняття «Знайомство зі спеціальним спортивним обладнанням та особливості його використання. Змагання, дитячі спортивні ігри». Екскурсія: Дорога до школи (до дитячої поліклініки, до бібліотеки, до театру тощо). Особливості пересування та дотримання техніки безпеки.
2 клас
Екскурсія до бібліотеки (шкільної, міської чи сільської). Зустріч з місцевим письменником. Популяризація дитячої книги. Екскурсія до лісу, парку: "Природа навколо нас". Екскурсія до театру (кінотеатру): перегляд вистави, кінофільму з наступним обговоренням.

<p>Експедиція до фізкультурно-оздоровчого комплексу (стадіону) Експедиція містом (селищем). Пішохідні переходи. Повторення правил дорожнього руху.</p>
3 клас
<p>Експедиція: "Спостереження за природою і працею людей своєї місцевості". Відображення вражень у різних видах і формах мистецтва. Практичні заняття та ігри з Правил дорожнього руху на спеціально розміченому майданчику або на вулиці. Експедиція: рельєфний дизайн місцевості рідного краю. Штучний та природний дизайн. Робота на пришкольній ділянці. Догляд за кімнатними, городніми рослинами.</p>
4 клас
<p>Експедиція: "Спостереження за рослинами, тваринами, погодними умовами свого краю". Експедиція до краєзнавчого музею, художньої виставки, творчої майстерні митця. Народні ремесла України. Експедиція до аптеки. Робота на пришкольній ділянці. Догляд за кімнатними, городніми рослинами Заготівлення у лісі, парку, полі природних матеріалів для художніх виробів на уроках трудового навчання. Ігри та заняття з повторення правил безпечної поведінки учнів на вулицях і дорогах.</p>
5 клас
<p>Експедиція літературними стежинами, до літературного музею. Експедиції «Умови існування рослин і тварин нашого краю», «Вода в природі, її стани і значення». Експедиція до краєзнавчого музею. Експедиція в місцевий музей мистецтв. Експедиції до планетарію, обсерваторії «Міфологічні герої на карті зоряного неба», «Місяць – супутник Землі», «Сонячна система», «Сонце – найближча зоря»; Експедиція на підприємство легкої промисловості. Практичні заняття: «Природа рідного краю», «Природні явища навколо нас»; «Вивчення і відтворення елементів обрядових свят (пісень, хороводів, вертепів тощо) з урахуванням регіональних особливостей; місцевих традицій»; «Повторимо правила дорожнього руху».</p>
6 клас
<p>Експедиції: відвідування музичних театрів, філармоній, концертних залів (з відображенням своїх вражень у різних формах). Експедиція: декоративно-ужиткове мистецтво: "В майстерні митця". Експедиції: «Археологічні пам'ятки рідного краю», «Пам'ятки Трипільської культури», «Міста-держави Північного Причорномор'я»; Експедиції: «Осінні явища в житті рослин. Пристосованість рослин до середовища існування», «Зимові явища в житті рослин», «Весняні явища в житті рослин. Пристосованість рослин до середовища існування», «Знайомство з квітковими рослинами», «Розпізнання найпоширеніших бур'янів, кормових і лікарських рослин»; Експедиція на підприємство харчової промисловості. Практичні заняття: конкурси «Знавець рідної мови», художнє читання Систематизація матеріалів з літератури рідного краю. Бібліотечна година. Практичне заняття: творчі конкурси з музичного та образотворчого мистецтва. Практичні заняття: «Ознайомлення з компонентами природи своєї місцевості», «Ґрунт і рослини», «Орієнтування на місцевості», "Окомірне знімання з планшетом невеликої території"; "Спостереження за погодою і опрацювання зібраних матеріалів". Практичне заняття: «Повторимо правила дорожнього руху».</p>

7 клас

Експедиція «Літературними стежками»; «Пам'ятки середньовічної культури»;
Експедиції: «Квітково-декоративні рослини», «Бур'яни, їх морфолого-біологічні особливості», «Рослини водойм і прибережжя», «Водорості, мохи, гриби, лишайники вашої місцевості», «Різноманітність рослинного світу»;
Експедиція в ліс. Ознайомлення з різноманітністю комах, знайомство з голосами птахів, вивчення слідів ссавців. Вивчення взаємозв'язків компонентів природи. Експедиція на луки або в степ. Ознайомлення з різноманітністю комах та хребетних тварин.
Експедиція на поле. Ознайомлення з комахами-шкідниками сільськогосподарських рослин. Вивчення впливу людської діяльності на природу.
Експедиції «Фізика навколо нас», «Оптичні явища в природі».
Експедиції на місцеві виробництва з питань енергозбереження.
Експедиція на деревообробне підприємство.
Експедиція – похід з метою ознайомлення з природою рідного краю.
Творчі конкурси з музичного та образотворчого мистецтва на тему «Історія та культура рідного краю».
Практичні заняття: «Фенологічні спостереження за ранньоквітучими рослинами», «Складання гербарію з бур'янових і кормових рослин»; «Збір та систематизація матеріалів з історії та культури рідного краю»; «Збір та запис народних пісень»;
Географічний вечір або КВК "Материки планети".
Фізичний вечір або КВК Видатні вчені України, рідного краю».
Практичне заняття: «Повторимо правила дорожнього руху».

8 клас

Фольклорна експедиція.
Етнографічна експедиція «Шевченкознавство в ріднім краї» (збір матеріалів).
Оформлення шкільних навчальних кабінетів, музеїв.
Експедиція "Тої слави козацької повік не забудеш".
Експедиція до місцевої лікарні (травматологічний пункт, пункт переливання крові, лабораторія).
Експедиція з метою збирання колекції місцевих гірських порід або вивчення особливостей їх видобутку у місцевому кар'єрі.
Практичне заняття (ділова гра): "Прогноз погоди на наступні три дні".
Практичне заняття (ділова гра): "Проблеми раціонального природокористування в Україні".
Експедиція до аптеки (ознайомлення з приготуванням розчинів різної концентрації, використання хімічних речовин як лікувальних засобів тощо).
Експедиція на м'ясомолочні підприємства (ознайомлення з процесами визначення кислотності, засолювання тощо).
Експедиції на виробництво: ознайомлення з електровимірювальними приладами, основними технологічними процесами;
Відвідування виставки майстрів народної художньої творчості.
Експедиція – похід з метою ознайомлення з святинами, осередками культури рідного краю.
Експедиція на місцеві підприємства з питань енергозбереження.
Експедиції до професійно – технічних навчальних закладів.
Практичне заняття: «Повторимо правила дорожнього руху».

10 клас

Фольклорна експедиція (систематизація матеріалів).
Експедиція по історичних місцях рідного краю
Практичні заняття: Реклама-презентація країн світу.
Експедиція "Сезонні зміни в біогеоценозах", «Різноманітність і пристосованість організмів».
Експедиція на місцевий хлібокомбінат.
Експедиції на сільськогосподарське виробництво.

Експерсії на селекційну станцію, місцеві сільськогосподарські виставки.
Експерсії до військових навчальних закладів, до гарнізонів діючих військових частин.
Експерсії до професійно – технічних та вищих навчальних закладів.
Практичні заняття з інформаційних технологій.
Відвідування виставки досягнень науково – технічної творчості.
Фізичний, хімічний та біологічний практикуми.
Навчально-виробнича практика відповідно до спеціалізації навчання за технологічним профілем.
Військово-польові збори юнаків.